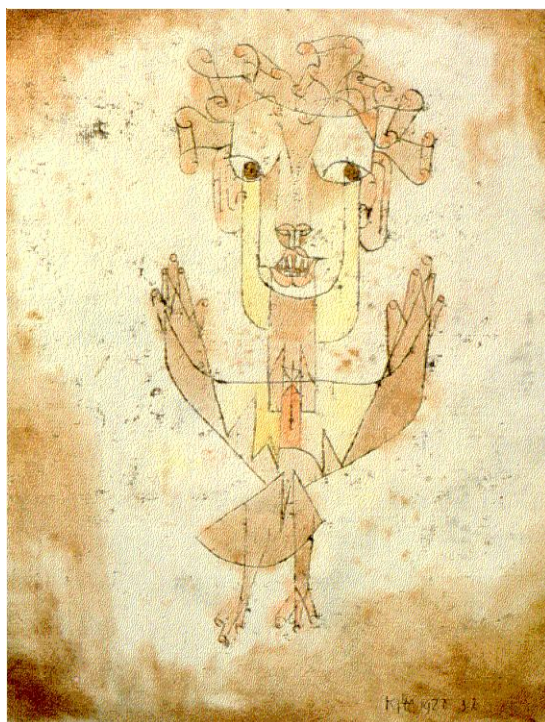

ΨΧ 07 ΚΛΙΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΙΙ
ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2022-2023

Paul Klee, *Angelus Novus*, 1920.

ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

Ο μοναδικός άνθρωπος που εξακολουθεί να έχει ιδιωτική ζωή στη Γερμανία είναι εκείνος που κοιμάται.

ROBERT LEY
επικεφαλής της Οργανωτικής Διάρθρωσης του Τρίτου Ράιχ

Αντικείμενο αυτής της παρουσίασης είναι το βιβλίο *Τα όνειρα στο Τρίτο Ράιχ* της Charlotte Beradt, το οποίο κυκλοφόρησε σε μετάφραση του Γιάννη Καλιφατίδη το 2015 από τις Εκδόσεις Άγρα. Η ελληνική έκδοση περιλαμβάνει, επίσης, την Εισαγωγή της Martine Leibovici, καθηγήτριας Πολιτικής Φιλοσοφίας στο Paris 7, από τη γαλλική έκδοση (2002), το Επίμετρο του Reinhart Koselleck, ιστορικού, από τη γερμανική έκδοση (1981), καθώς και το Επίμετρο του Bruno Bettelheim, ψυχαναλυτή, από την αμερικανική έκδοση (1968).

Το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε πρώτη φορά το 1966 στη Γερμανία με τον τίτλο *Das Dritte Reich des Traums*, ο οποίος θα μπορούσε να αποδοθεί ως *Η Τρίτη Αυτοκρατορία των Ονείρων*. Τίτλος που, σαφώς, παραπέμπει στο Τρίτο Ράιχ, την Γ' Γερμανική Αυτοκρατορία που φιλοδόξησε να εγκαθιδρύσει ο Αδόλφος Χίτλερ με το ναζιστικό καθεστώς που εγκαινίασε το 1933. Το 1968 κυκλοφόρησε και στα αγγλικά με τον τίτλο *The Third Reich of Dreams*. Επίσης, μεταφράστηκε και στα γαλλικά και τα ιταλικά.

Η Charlotte Beradt γεννήθηκε το 1907 στην πόλη Φορστ του Βρανδεμβούργου και πέθανε το 1986 στη Νέα Υόρκη. Ήταν δημοσιογράφος-αρθρογράφος, ενεργή ως τα βαθιά της γεράματα. Ασχολήθηκε, επίσης, με τη μετάφραση και την κριτική θεάτρου. Υπήρξε μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γερμανίας, από το οποίο και αποχώρησε, όταν διαφώνησε με τη στροφή του προς τον σταλινισμό. Μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία της απαγορεύτηκε να δημοσιογραφεί. Μάλιστα, αργότερα, η ίδια και ο σύζυγός της συνελήφθησαν κατά τη διάρκεια των

μαζικών συλλήψεων κομμουνιστών. Της επιτράπη να αρθρογραφεί και πάλι στον δυτικογερμανικό Τύπο μετά το τέλος του πολέμου. Το 1939 μαζί με τον σύζυγό της διέφυγαν στο Λονδίνο και μετά στη Νέα Υόρκη. Όταν τους εξαντλήθηκαν τα χρήματα, η Charlotte μετέτρεψε το διαμέρισμά τους σε κομμωτήριο, σε ένα “λογοτεχνικό κομμωτήριο”, το οποίο έγινε τόπος συνάντησης για εξόριστους δημοσιογράφους και συγγραφείς από την Γερμανία και την Αυστρία. Στη Νέα Υόρκη γνωρίστηκε και συνδέθηκε φιλικά με την Hannah Arendt, της οποίας μετέφρασε στα γερμανικά και πέντε πολιτικά δοκίμιά της.

Η Beradt, με αφορμή τον τρόπο που της προκαλούσαν τα δικά της όνειρα, σκέφτηκε πως μπορεί να μην ήταν η μόνη που έβλεπε τέτοια όνειρα. Έτσι, άρχισε να συλλέγει όνειρα από τον περίγυρό της. Η συλλογή ξεκίνησε το 1933 και κράτησε ως το 1939, όταν και διέφυγε στη Νέα Υόρκη. Κατόρθωσε να συγκεντρώσει περισσότερα από 300 όνειρα (στο βιβλίο της δεν περιλαμβάνονται όλα. Επέλεξε τα πιο χαρακτηριστικά, γράφει). Κατόπιν, λόγω της επικινδυνότητας του εγχειρήματός της, τα όνειρα αυτά τα κρυπτογράφησε και τα έκρυψε στις ράχες βιβλίων στη βιβλιοθήκη της. Όταν, όμως, οι έρευνες στα σπίτια και το κάψιμο βιβλίων έγιναν συνήθεις πρακτικές κρατικού ελέγχου, ταχυδρόμησε τις σημειώσεις της σε διάφορες διευθύνσεις φίλων της στο εξωτερικό, από όπου πήγε και τα περισυνέλεξε μετά το 1939, όταν διέφυγε στη Νέα Υόρκη.

Το σώμα των αφηγητών της προέρχεται από τα μικροαστικά και μεσοαστικά στρώματα και πολιτικά ανήκει στον χώρο του κέντρου με μία ελαφρά απόκλιση προς τα αριστερά. Περιλαμβάνει διάφορες ηλικιακές ομάδες, Εβραίους και μη Εβραίους, κρατούμενους στρατοπέδων συγκέντρωσης, άτομα που επέλεξαν συνειδητά το δρόμο της αντίστασης και άτομα που αφομοιώθηκαν με το καθεστώς. Επίσης, καλύπτει ένα ευρύ επαγγελματικό φάσμα (από γιατρούς, δικηγόρους, δημόσιους υπαλλήλους και φοιτητές μέχρι μοδίστρες, τσαγκάρηδες, οικοδόμους, νοικοκυρές, οικιακές βοηθούς κ.ά.).

Κατά τον Bruno Bettelheim, όπως γράφει στο επίμετρό του στην αμερικάνικη έκδοση, περιορισμός αυτής της συλλογής ονείρων είναι το γεγονός πως απουσιάζουν όνειρα τόσο από

ένθερμους ναζιστές όσο και από πολίτες που ευημερούσαν ακριβώς λόγω του ναζιστικού καθεστώτος.

Ως απάντηση στον παραπάνω περιορισμό, που επισημαίνει ο Bettelheim, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αυτό που γράφει η Beradt σε κάποιο σημείο του βιβλίου της: «Ούτως ή άλλως δεν θα ήταν εύκολο να προσεγγίσω όσους είτε απολάμβαναν τα οφέλη του καθεστώτος είτε το υποστήριζαν με δουλοπρέπεια. Άλλωστε η επίδραση του καθεστώτος στον εσωτερικό τους κόσμο δεν θα ήταν διόλου διαφωτιστική για την επιδιωκόμενη έρευνα.»

Κίνητρο της Beradt ήταν να συλέξει τεκμήρια ενάντια στον ναζισμό. Τεκμήρια, τα οποία θα καταδείκνυαν τον τρόπο που η δικτατορία “κακοποιούσε τις ψυχές”, σύμφωνα με μία δική της φράση. Αλλού αναφέρει: «Αυτό που έκανα, το έκανα ως πολιτική αντίπαλος και όχι ως Εβραία που την είχαν πρόσφατα υποδείξει ως τέτοια». Στόχος της ήταν να μην αφήσει όλα αυτά τα όνειρα να πάνε χαμένα. Ήθελε αυτά να χρησιμεύσουν ως αποδεικτικό υλικό, όταν κάποτε το ναζιστικό καθεστώς θα κρινόταν ως ιστορικό φαινόμενο. Αυτόν, όμως, τον σκοπό της τον κρατούσε κρυφό από τους αφηγητές της, για να μην επηρεάσει τις περιγραφές τους. Σύμφωνα με αυτήν της την στόχευση ήταν και η επιλογή της να χρησιμοποιήσει ως ερμηνευτική πηγή την θεωρία της Arendt περί ολοκληρωτισμού, παρακάμπτοντας έτσι τον Freud.

Η Beradt οργάνωσε το υλικό που συνέλεξε σε 10 κατηγορίες ονείρων, σε κάθε μία από τις οποίες αφιερώνει ένα κεφάλαιο του βιβλίου. Το Κεφάλαιο Β΄ με τον τίτλο «Η αναδιαμόρφωση της ιδιωτικής σφαίρας ή “Η ζωή δίχως τοίχους”» περιλαμβάνει όνειρα που πραγματεύονται την κατάλυση της ιδιωτικότητας και ατομικότητας, καθώς και το άγχος του ατόμου για τη διασφάλιση της υποκειμενικότητάς του.

Στο Κεφάλαιο Γ΄ με τον τίτλο «Γραφειοκρατικές τερατολογίες ή “Τίποτε δεν μου δίνει πια χαρά”» περιλαμβάνονται όνειρα, στα οποία το προπαγανδιστικό οπλοστάσιο του ναζιστικού καθεστώτος (αφίσες, συνθήματα, μεγάφωνα και πρωτοσέλιδα) που βομβάρδιζε τους ονειρευόμενους κατά τη διάρκεια της ημέρας αποκτά αυτόνομη υπόσταση και τους στοιχειώνει και τη νύχτα στα όνειρά τους.

Στο Κεφάλαιο Δ' με τον τίτλο «Ο καθημερινός κόσμος τη νύχτα ή “Έτσι ώστε ούτε εγώ να καταλαβαίνω τον εαυτό μου”» περιλαμβάνονται όνειρα, στα οποία απλά, καθημερινά αντικείμενα μετατρέπονται σε καταδότες. Τα όνειρα αυτά μαρτυρούν πως ο φόβος που γεννούσε η αβεβαιότητα της επιτήρησης και της κατασκοπείας ήταν πιο αποτελεσματικός από την ίδια την επιτήρηση, μετατρέποντας έτσι τα θύματα σε θύτες του ίδιου τους του εαυτού.

Στο Κεφάλαιο Ε' με τον τίτλο «Ο μη-ήρωας ή “Μα δεν βγάζω μιλά”» περιλαμβάνονται όνειρα, στα οποία οι ονειρευόμενοι αντιπαρατίθενται με τη συνείδησή τους, διχάζονται ανάμεσα στο όχι και το ναι, ανάμεσα στη ντροπή και την χαρά για τις πράξεις τους, μην τολμώντας να πουν αυτό που θα ήθελαν να πουν.

Στο Κεφάλαιο ΣΤ' με τον τίτλο «Η χορωδία ή “Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε”» περιγράφονται όνειρα, στα οποία η προπαγάνδα παρεμβαίνει στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων και η υποβολή μετατρέπεται σε αυθυποβολή.

Στο Κεφάλαιο Ζ' με τον τίτλο «Οι προκαταλήψεις ενεργοποιούνται ή “Οι μελαχρινοί στην αυτοκρατορία των ξανθών”» περιλαμβάνονται όνειρα με θέμα τα πιστοποιητικά καταγωγής και την κατωτερότητα της “μελαχρινής φυλής”. Η Beradt σημειώνει πως τα όνειρα αυτής της κατηγορίας προέρχονται όλα από γυναίκες νεαρής κυρίως ηλικίας, αποδίδοντάς το στην μεγαλύτερη, ενδεχομένως, ευαισθησία των γυναικών απέναντι σε επικριτικά σχόλια για την εξωτερική τους εμφάνιση σε σχέση με τους άντρες. Τα όνειρα αυτά, κατά την Beradt, είναι σύμφωνα με την τακτική των ολοκληρωτικών καθεστώτων να οξύνουν τις φυσικές διαφορές και να καλλιεργούν την πόλωση.

Στο Κεφάλαιο Η' με τον τίτλο «Αναλαμβάνοντας ενεργό δράση ή “Αρκεί να το θέλεις”» περιλαμβάνονται όνειρα, στα οποία το άτομο αναλαμβάνει ενεργό δράση, ξεπερνώντας τα οποιαδήποτε εμπόδια και υπερβαίνοντας τον ίδιο του τον εαυτό. Οι αφηγητές αυτής της κατηγορίας ονείρων διαφέρουν από τους υπόλοιπους αφηγητές στο ότι αυτοί διατήρησαν την ατομική τους υπόσταση παρά τους κινδύνους και τον φόβο.

Στο Κεφάλαιο Θ' με τον τίτλο «Ανομολόγητες επιθυμίες ή “Τελικός προορισμός: Χάιλ Χίτλερ”» περιγράφονται όνειρα με χαρακτηριστικό τους την αμφιταλάντευση του ονειρευόμενου, η οποία οδηγεί τελικά στην αποδοχή και τη συναίνεση. Εδώ περιλαμβάνεται και το μοναδικό όνειρο που αφορά απόπειρα δολοφονίας κατά του Χίτλερ. Και, μάλιστα, αυτό καταγράφηκε εκτός γερμανικής επικράτειας, Ο ονειρευόμενος εκείνη την εποχή ζούσε στην Πράγα. Η εξήγηση, κατά την Beradt, για τη μοναδικότητα αυτού του ονείρου κρύβεται στην ελευθερία που του παρείχε η ζωή στην Πράγα να “ορίζει” ο ίδιος τα όνειρά του.

Στο Κεφάλαιο Ι' με τον τίτλο «Δεδηλωμένες επιθυμίες ή “Ειδικά αυτόν τον θέλουμε στις γραμμές μας”» περιλαμβάνονται όνειρα με θέμα την επιθυμία του ανήκειν και της συμμόρφωσης με το καθεστώς και την εκπλήρωση ανέφικτων επιθυμιών. Η Beradt σημειώνει πως οι καθαρόαιμοι Εβραίοι σπάνια έβλεπαν τέτοιου είδους όνειρα και αυτό, γιατί οι συνθήκες ζωής τους ήταν τέτοιες, που δεν επέτρεπαν την αποκατάσταση ούτε στα όνειρά τους. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν και τα γυναικεία ερωτικά όνειρα με πρωταγωνιστές τον Χίτλερ και τον Γκαίρινγκ, αποκαλύπτοντας έτσι την επιρροή που ασκούσε ο Χίτλερ στον γυναικείο πληθυσμό.

Στο Κεφάλαιο ΙΑ' με τον τίτλο «Οι Εβραίοι ονειρεύονται ή “Αν χρειαστεί, θα παραχωρήσω τη θέση μου στα παλιόχαρτα”» περιλαμβάνονται όνειρα μόνο Εβραίων. Τα όνειρα αυτά αντλούν το υλικό τους από την ακραία πραγματικότητα και την προσωπική εμπειρία των ονειρευόμενων και αντανακλούν το άγχος για το μέλλον και τον φόβο για τη διάψευση κάθε ελπίδας. Ενώ υπάρχουν και όνειρα που περιστρέφονται γύρω από το άγχος για την απώλεια της μητρικής γλώσσας και τη νοσταλγία για μια χαμένη πατρίδα, προτού καν αυτή χαθεί.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, τόσο η γενεαλογία της αξιοποίησης των ονείρων όσο και η προσέγγιση σχετικά με τα όνειρα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, που κάνει ο Koselleck στο επίμετρό του.

Ο Bettelheim στο δικό του επίμετρο, ακολουθώντας το ψυχαναλυτικό παράδειγμα, διαφωνεί με τον ισχυρισμό της Beradt για την καθαρά κοινωνικο-πολιτική διάσταση των ονείρων της συλλογής και βλέπει εσωτερικές συγκρούσεις να αναδύονται στις αφηγήσεις των ονειρευόμενων. Αφηγήσεις,

από τις οποίες, όπως παρατηρεί, αναλύεται μόνο το έκδηλο περιεχόμενο. Το λανθάνον περιεχόμενο δεν είναι προσβάσιμο, λόγω της έλλειψης των ελεύθερων συνειρμών.

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής του βιβλίου, η οποία ξεκίνησε 30 περίπου χρόνια μετά τη συλλογή του υλικού, η Beradt αναγνωρίζει στις αφηγήσεις των ονείρων “συγγένειες” με λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία δεν θα μπορούσαν να γνωρίζουν τότε οι αφηγητές ή τα οποία γράφτηκαν χρόνια αργότερα από την εποχή που συγκεντρώθηκαν τα όνειρα (Μπρεχτ, Όργουελ, Κάφκα, Μπέκετ, Τζους, Ιονέσκο κ.ά.). Παρατηρεί, επίσης, πως πολλά από τα όνειρα επαληθεύτηκαν αργότερα από την ιστορία. Σαν τα όνειρα να αποτύπωναν μία πραγματικότητα, προτού καν αυτή γίνει πραγματικότητα. Ωστόσο η Beradt αρνείται -και ορθά κατά την Leibovici- να δει αυτά τα “προορατικά” όνειρα ως προφητείες.

Σαφώς και υπάρχουν ελλείψεις και αδυναμίες, που θα εντόπιζε κάποιος ψυχαναλυτής στον τρόπο συλλογής και διαχείρισης των ονείρων από την Beradt. Όμως, το βιβλίο αυτό δεν είναι ένα επιστημονικό εγχειρίδιο, χωρίς αυτό να αναιρεί την ψυχαναλυτική του αξία. Αλλά ούτε και ένα καθαρά ιστορικό ντοκουμέντο είναι, αν και θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από την ιστοριογραφία ως τέτοιο. Είναι ένα βιβλίο που γράφτηκε με θέση. Μία θέση που καθίσταται εναργέστερη στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου της.

Το βιβλίο αποκαλύπτει με τρόπο παραστατικό τον τρόπο που ένα ολοκληρωτικό καθεστώς επιδρά στον ψυχισμό του ανθρώπου, αλλά και τον τρόπο που ο ανθρώπινος ψυχισμός μπορεί να φωτίσει διαστάσεις και χαρακτηριστικά ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος, προτού καν αυτά εκδιπλωθούν στην ολότητά τους.

Ταυτόχρονα, καταδεικνύεται η διπλή λειτουργία των ονείρων. Τα όνειρα των αφηγητών φέρνουν στο φως την τρομοκρατία, που χρησιμοποιεί ο ολοκληρωτισμός ως μηχανισμό εγκαθίδρυσής του ενώ, συγχρόνως, γίνονται και τα ίδια μέσο επιτέλεσης αυτής ακριβώς της τρομοκρατίας και της προπαγάνδας μέσω της εσωτερίκευσης.

Τα “Ημερολόγια Νυκτός” που συγκέντρωσε η Beradt καταρρίπτουν την πεποίθηση όσων πίστευαν πως ο ύπνος είναι μία αμιγώς προσωπική και ιδιωτική υπόθεση. Και αν “το όνειρο είναι η

βασιλική οδός προς το ασυνείδητο” όπως λέει ο Freud, τότε αυτό που πιστεύαμε πως μας ανήκει, το ασυνείδητό μας, δεν είναι αποκλειστικά δικό μας. Το ασυνείδητο δεν είναι άχρονο. Έχει ιστορικότητα, δηλαδή επηρεάζεται από το εκάστοτε πολιτικό και κοινωνικό συγκείμενο. Τα όρια μεταξύ εσωτερικής ζωής του ανθρώπου και εξωτερικής πραγματικότητας είναι απολύτως διαπερατά. Το ατομικό, ακόμη και το ασυνείδητο, δεν είναι ποτέ καθαρά ατομικό, αλλά σύμπλοκο με το κοινωνικό -και, κατ’ επέκταση, με το πολιτικό- και το ιδιωτικό σύμπλοκο με το δημόσιο.

Εν είδει επιλόγου ακολουθεί το όνειρο που είδε η Sophie Scholl, μία δεκαεπτάχρονη Γερμανίδα φοιτήτρια και αντιναζιστική ακτιβίστρια, το 1943 την παραμονή της εκτέλεσής της και που η ίδια αφηγήθηκε και ερμήνευσε στη συγκρατούμενή της. Είναι ένα όνειρο που αποπνέει ελπίδα και αισιοδοξία ακόμη και σε αυτήν, την πιο δύσκολη, στιγμή (ίσως και γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο):

«Μια ηλιόλουστη μέρα μετέφερα στην αγκαλιά μου ένα παιδί, ντυμένο μ’ ένα μακρύ λευκό φόρεμα, για να το βαφτίσω. Ο δρόμος προς την εκκλησία ανηφόριζε στην απόκρημνη πλαγιά ενός βουνού, μα εγώ κρατούσα σφιχτά το παιδί, με σιγουριά και αποφασιστικότητα. Ξάφνου είδα μπροστά μου ν’ ανοίγεται μια βαθιά ρωγμή στον παγετώνα. Ίσα που πρόλαβα ν’ αφήσω το παιδί στην άλλη πλευρά, προτού γκρεμιστώ στην άβυσσο.»